

УДК 94(477.46)

С. А. Васильєв

ПОЛЬСЬКОМОВНА ПРЕСА ЯК ДЖЕРЕЛО
ДОСЛІДЖЕННЯ ІСТОРІЇ УМАНІ¹

Великий потенціал для дослідження історії Умані на різних етапах розвитку міста має польськомовна преса другої половини XIX – початку XX ст. На її основі можуть бути досить чітко висвітлені окремі аспекти соціально-економічного, культурного, релігійного тощо життя у місті. Зважаючи на те, що зміст більшості з цих видань є практично не вивченим, тут відкриваються широке поле для роботи для будь-якого дослідника, який цікавиться цією проблематикою.

Ключові слова: історія міста, нарис історії, польськомовна періодична преса, публікація.

Аналіз періодичної преси є вагомим джерелом історичного дослідження. На відміну від власне архівних джерел, що часто містять суху статистичну звітність, газетні публікації дають нам змогу побачити досліджувану проблему не загалом, а у її специфічних аспектах, «наблизитись» до предмету вивчення. Така специфіка періодики робить її особливо корисною у сфері історичної урбаністики, дозволяючи дослідити внутрішнє життя того чи іншого населеного пункту, визначити найактуальніші проблеми, з якими стикались місцеві жителі на різних етапах його історії, а часто і внести ясність у погано висвітлені в джерелах питання.

Звертаючись безпосередньо до історії міста Умані, зазначимо, що вона досить непогано представлена у місцевих та загальноросійських періодичних виданнях, на які часто спираються дослідники розвитку міста у XIX – на початку XX ст. Водночас, практично не опрацьованим залишається великий пласт польськомовної періодики, значна частина якої міститься у читальні мікроформ Бібліотеки Народової у Варшаві.

Цією публікацією ми маємо на меті розпочати дослідження вказаної проблеми, проаналізувавши пов'язані з історією Умані матеріали кількох найменувань польськомовної преси другої половини XIX – початку XX ст. У рамках поставленої перед собою мети вважаємо за потрібне виокремити найбільш інформативні, з нашої точки зору, періодичні видання; систематизувати за тематичною спрямованістю вміщені у них публікації, детальніше проаналізувавши ті з них, які є найбільш цінними для дослідження історії Умані.

Серед усієї періодики, з якою ми мали можливість попрацювати, безумовним лідером як щодо кількості, так і щодо інформаційної насиченості присвячених Умані статей є газета «Крај». У читальні мікроформ Бібліотеки Народової ми опрацювали номери цього видання починаючи від 1882 року до початку XX ст., внаслідок чого було знайдено більш ніж дев'яносто повідомлень про Умань, більшість із яких – досить значні за обсягом. Ці повідомлення охоплюють відносно невелику кількість тем, що полегшує їх систематизацію. Їх розташування на шпальтах газети обмежене рамками відділу «Вісті з провінції», назва якого дещо варіюється на різних етапах існування періодичного видання. У хронологічному вимірі, найбільша кількість інформації про Умань зустрічається у виданнях «Краю» за 1885-1894 рр., але про цей нюанс ми поговоримо трохи нижче.

Одна з найбільших вміщених у «Краї» статей (вона ж – єдина, що містить суто статистичну і довідкову інформацію про Умань), належить Генріку Квятковському. З контексту стає зрозуміло, що автор, очевидно, є жителем міста, а це робить його свідчення більш вірогідними. Г. Квятковський наводить досить широкі відомості щодо демографічної, соціально-економічної, національної, культурно-освітньої ситуації у місті. Особливо цікавою є інформація стосовно кількості та найменувань періодичних видань, що виходили тут, кількості промислових підприємств та лікарняних установ, окремих аспектів архітектурно-просторового становища Умані [1, s.14]. Ця стаття є вагомим підґрунтям для висвітлення процесу стрибкоподібного розвитку міста у 80-х – 90-х роках XIX ст.

Переважна більшість статей «Краю» про Умань присвячена чотирьом основним темам:

1. Питанням, пов'язаним із відкриттям у місті прогімназії, її подальшим функціонуванням та реформуванням, а також із будівництвом нового гімназійного приміщення;

2. Проведенню до Умані залізничної колії та пов'язаним з цією подією змінам соціально-економічної ситуації у місті;

3. Діяльності «Товариства допомоги бідній молоді уманської прогімназії» [у подальшому викладі – «Товариство допомоги...» – С.В.];

4. Судовим справам в Умані та Уманському повіті.

Варто звернути увагу на найважливіші із цих статей.

21 серпня (2 вересня) 1883 р. «Краю» повідомив, що 1-го липня в Умані було відкрито прогімназію, директором якої призначено пана Ронталера [2, s.12]. Після цього повідомлення про функціонування прогімназії трапляються дуже часто. Наприклад, уже в жовтні кореспондент «Краю» розповідає про склад учнів прогімназії за віросповіданням (більшість у ній від моменту відкриття і в подальшому становили

¹ Автор висловлює щирі вдячність за створення сприятливих умов для написання цієї статті Інституту Інтердисциплінарних досліджень «Artes Liberales» Варшавського університету

католики) [3, s.13-14], а деталізують інформацію про цей навчальний заклад повідомлення у березні та липні 1884 р., перше з яких присвячене поданню міського інспектора прогімназії п. Ронталера щодо асигнування 2 500 крб. на відкриття 5-го і 6-го класів прогімназії, яке було відхилене міською владою 23-ма голосами проти 17-ти [4, s.15], а друге як приклад потрібності цього навчального закладу наводить той факт, що відразу після відкриття прогімназія була переповнена учнями, і деяким з них навіть було відмовлено у прийомі до неї. Євреї до цього навчального закладу не приймалися, що спричинило справжню війну між ними і місцевою адміністрацією. Потреба у нових місцях якраз і викликала ідею відкриття вищих класів у прогімназії, яка спочатку була заветована міською владою. Попри це почався збір коштів з приватних джерел, зокрема граф Браницький зі Ставищ надав 5 000 крб. [5, s.14].

У подальшому викладі ми звернемо основну увагу на діяльність кореспондента «Краю», який підписував свої статті іменем «Lechita». Саме йому ми завдячуємо появі цілого ряду цікавих повідомлень про внутрішнє життя міста впродовж 1885-1894 рр. та значній інформаційній насиченості номерів газети протягом цього періоду, про що вже мовилось вище. Окрім вже згаданих найважливіших для міста проблем (прогімназія, залізниця, діяльність «Товариства допомоги...», судові справи), цей автор наводить багато інших цікавих фактів, аналізів та узагальнень.

Наприклад, у одній із своїх статей Lechita звертає увагу на чутки про можливе переведення повітового суду з Умані до Вінниці, які вважає безпідставними, а також про реставраційні роботи у будівлі колишнього василіанського монастиря, в якій проходили засідання повітового суду. Автор статті повідомляє, що реставрація, яка коштувала 50 000 крб., була проведена на належному рівні, щоб забезпечити максимальну продуктивність роботи суду [6, s.10]. У жовтні 1886 р. той же автор повідомляє про вибори нового мера Умані членами міської думи, в результаті яких головою міста став попередній мер Бачковський. Кореспондент «Краю» розповідає також про ікони уманського костьола, які збереглися від часів гайдамачини, несуть на собі сліди завданих гайдамаками пошкоджень і, таким чином, мають значну історичну цінність, в зв'язку з чим із настоятелем костьола велась розмова про передачу одного з образів музею в Кракові. У цьому ж номері «Краю» Lechita інформує і про три самогубства, які сталися останнім часом в Умані – двох православних духовних осіб та одного купця-єврея, і про деякі інші аспекти внутрішнього життя міста [7, s. 15].

Досить цікавими є статті про перехід до православного віросповідання міської єврейки Марії Розенфельд і про реакцію на це єврейської громади Умані. Завдяки цим публікаціям ми можемо краще уявити собі як рівень згуртованості міської єврейської громади, так і міру впливу євреїв на внутрішнє життя міста [8, s.13; 9, s.15].

Проте більшість статей цього кореспондента присвячена вже вказаним вище темам. Зокрема, за його повідомленнями можна досить чітко прослідкувати історію проведення до Умані залізниці та пов'язані з цим процесом зміни внутрішнього соціально-економічного життя міста. Наприклад, 10 травня 1889 р. Lechita розповідає про значне зростання цін на житло в Умані і про купівлю багатими євреями житлових будинків вздовж найпрестижнішої вулиці – Садової. Тут же він торкається однієї з найболючіших проблем міста – його незадовільного санітарно-епідеміологічного стану, який спричинює численні епідемії [10, s.14].

Навесні 1885 р. Lechita повідомляє про те, що проект проведення залізничної колії до Умані майже завершений. Лінія повинна була йти через Козятин, Монастирище, Умань, Тальне, Шполу. Проектована залізниця мала сполучити з інфраструктурою губернії 15 цукрових фабрик та 7 міст і містечок. Проте автор висловлює побоювання, що ця справа знову може завершитись лише на стадії проекту, що вказує на тривалу історію проведення залізниці до Умані. Автор торкається також питання прогімназії і зазначає, що завдяки діяльності п. Ронталера міська влада дозволила організацію «Товариства допомоги бідним учням Уманської прогімназії», до якого вже записалось 300 членів з річним внеском 5 крб. Висловлено надію на подвоєння кількості членів найближчим часом. Крім того, подається інформація про перші заходи «Товариства допомоги...» у справі фінансової підтримки учнів прогімназії [11, s.17].

Теми залізничного сполучення, генези прогімназії та діяльності «Товариства допомоги...» зазвичай поєднуються у статтях Lechit-и, який приділяє їм приблизно однакову увагу. Наприклад, він неодноразово веде мову про проблему відкриття п'ятого та шостого класів прогімназії [12, s.16], а пізніше – сьомого та восьмого класів гімназії [13, s.15]; будівництва нового гімназійного приміщення [14, s.14; 15, s.15; 16, s.11; 17, s.13]; відслідковує процес формування проекту [18, s.15; 19, s.10] та перебіг прокладення [20, s.13; 15, s.15] залізниці до Умані.

Цікавими є роздуми автора над наслідками появи в Умані залізничного сполучення. Так, у червні 1890 р. Lechita повідомляє про швидкі темпи завершення будівельних робіт на залізниці та під час спорудження будівлі залізничного вокзалу в місті, зазначаючи при цьому, що без подальшого розвитку внутрішнього економічного життя залізниця навряд чи принесе Умані «манну небесну» [20, s.13], а у іншій статті розмірковує над наслідками проведення в Умань залізничної колії, вказуючи на те, що це призведе до підвищення цін на товари, а також на житло та на оренду житла. Стаття інформує читача і про те, що підвищення цін в Умані вже має місце, зокрема на площі під забудову [21, s.16].

Lechita також слідкує за діяльністю «Товариства допомоги...» від самого моменту його заснування [11, s.17], аналізує результати його роботи за різні роки [22, s.14-15; 23, s.16], розповідає про організовані «Товариством допомоги...» благодійні акції [22, s.14-15; 24, s.14], про фінансове благополуччя цієї організації в різні роки [25, s.13; 24, s.14; 26, s.12] тощо.

Серед напрацювань цього автора є кілька згадок про судові справи, які відбувались в Умані та повіті. Окрім з них також заслуговують на увагу дослідників [27, s.15; 28, s.15; 29, s.14].

Таким чином, саме журналістська діяльність Lechit-и сприяла появі на сторінках «Краю» найбільшої кількості цікавих для дослідників історії міста Умані статей, аналіз частини яких ми, за браком місця, змушені залишити поза увагою. На жаль, після 1895 р. публікації цього автора вже не з'являються у газеті з причин, які нам не вдалось з'ясувати. З цього моменту згадки про Умань стають все більш уривчастими та короткими: часто газета посилається на відомості про місто з інших періодичних видань («Заря», «Киевлянин» та ін.). Серед сукупності статей «Краю» за 1896-1900 рр. можна звернути увагу на повідомлення про заборону губернської влади затверджувати бюджет міста 1896 р. з зазначенням прибутків та видатків Умані [30, s.20], ситуацію, пов'язану із забороною місцевим євреям відвідувати парк «Софіївку» [31, s.16], про першу в Умані виставку коней [32, s.394-395], яка стала значною подією культурного та господарського життя міста тощо.

Окрім газети «Краї», ще цілий ряд польськомовних періодичних видань містять відомості про Умань. Поступаючись статтям «Краю» кількісно, вони, тим не менш, часто містять важливу інформацію, або цікавий ілюстративний матеріал.

Цікаві факти з історії Умані ми можемо відшукати на сторінках видання «Tygodnik Ilustrowany». У номері тижневика від 3 липня 1869 р. міститься ілюстрований нарис про Умань, який містить коротку історичну довідку, опис окремих елементів архітектури міста та цілу «екскурсію» парком «Софіївка», а також цікаві фотографії парку та інтер'єру костюлу Успіня Богородиці [33, s.4-6]. Цікавою є також згадка про знахідку в Орадівці печатки Уманського козацького полку (з наведенням фотографії цієї печатки) [34, s.17-18]. У цьому ж виданні за вересень місяць 1899 р. міститься нарис відомого польського історика Ф. Равіти-Гавронського «Уманщина», в якому автор робить короткий екскурс в історію Уманщини, а основну увагу звертає на події Коліївщини 1768-1769 рр. [35].

Важливу інформацію про Умань можна здобути, проглядаючи підшивки тижневика «Kłosy». Для прикладу, наведемо одну із статей, автор якої, «Bolesław z nad Dniepru», коротко розповідає про минуле міста, про функціонування у ньому василіанського культурно-освітнього осередку, про події Коліївщини, релігійну ситуацію у місті на час написання нарису, про парк «Софіївка» тощо [36, s.259]. Нарис не має особливої наукової цінності, але певною мірою відображає рівень знань сучасників про історичне минуле міста та найбільш цікаві для них аспекти цього минулого.

Значний інтерес викликає заключна частина розповіді Едварда Хлопівського «Степові шляхи», у якій автор оповідає про своє перебування в Умані і, поряд із майже традиційними переказом загальновідомих фактів з минулого повітового центру, висловлює свої власні враження про Умань, деякі її архітектурні споруди (костюл Успіня Богородиці, наприклад) та парк «Софіївку» [37, s.315-316], що дозволяє нам побачити місто Умань очима сучасника.

Видання «Kłosy Ukraińskie», також може прислужитись у справі розкриття певних аспектів внутрішнього життя Умані. Зокрема, стаття А. Яблонівського інформує читача про формування, склад та діяльність Умансько-Липовецького сільськогосподарського товариства в Умані [38, s.8-9] і допомагає створити чітке уявлення про роль та місце цієї організації у розвитку уманської економіки.

Ще один історичний нарис про Умань та «Софіївку» пропонує нам один з номерів періодичного видання «Wędrowiec». Його автор розглядає історію міста в основному впродовж XVIII ст., більш детально зупиняючись на подіях 1768-1769 рр. та окремих аспектах перебування Умані у власності графів Потоцьких [39, s.645-646].

На завершення звернемо увагу на чудове дослідження Станіслава Тхоржевського «Z dziejów Humańia», яке займає цілих шість номерів газети «Prasa». Автор детально розглядає як історичне минуле, так і сучасне йому внутрішнє життя Умані, і в цілому це дослідження значно відрізняється від багатьох наведених вище з точки зору його якості [40].

Представлені у цій публікації результати опрацювання польської періодичної преси з метою пошуку інформації про історичне минуле Умані, дозволяють зробити кілька узагальнень.

Найбільш систематичними і різноплановими є повідомлення про Умань у газеті «Краї», причому найбільша їх кількість сконцентрована у номерах за 1885-1894 рр. і пов'язана з іменем постійного кореспондента цього видання в Умані, який підписував свої статті псевдонімом «Lechita». Саме статті «Краю» дозволяють нам зблизька побачити внутрішнє життя в місті у період поширення в Російській імперії модернізаційних процесів та реакцію міста як складного господарсько-економічного та соціального організму на ці процеси, а крім того, окреслити основний спектр проблем, якими переймалися жителі Умані у 80-х – 90-х роках XIX – на початку XX ст.

Інші періодичні видання («Tygodnik Ilustrowany», «Kłosy», «Kłosy Ukraińskie», «Wędrowiec», «Prasa») містять інформацію про місто переважно у вигляді різноманітних за обсягом але подібних за структурою нарисів, автори яких звертають увагу переважно на події гайдамаччини, перебування міста у власності родини Потоцьких, описи парку «Софіївка». Ці нариси дозволяють досліднику уявити рівень знань сучасників про минуле Умані, а також цілком можуть містити корисну інформацію різного характеру. Найякіснішим, на нашу думку, є дослідження Станіслава Тхоржевського.

Таким чином, різноманітні аспекти соціально-економічного, культурно-політичного, релігійного тощо розвитку Умані на різних етапах історії міста представлені у польськомовній періодиці достатньо широко і можуть бути використані дослідниками генези міста.

Джерела та література

1. Kwiatkowski H. Humań // Kraj. – 1884. – 5 (17) lutego. – S. 14.
2. Humań // Kraj. – 1883. – 21 sierpnia (2 września). – S. 12.
3. L. N. Humań // Kraj. – 1883. – 9 (21) października. – S. 13-14.
4. Humań // Kraj. – 1884. – 11 (23) marca. – S. 15.
5. Humań // Kraj. – 1884. – 15 (27 lipca). – S. 14.
6. Lechita. Humań // Kraj. – 1887. – 4 (16) września. – S. 10.
7. Lechita. Humań // Kraj. – 1886. – 19 (31) października. – S. 15.
8. Lechita. Humań // Kraj. – 1886. – 30 listopada (12 grudnia). – S. 13.
9. Lechita. Humań // Kraj. – 1886/87. – 21 grudnia (2 stycznia). – S. 15.
10. Lechita. Humań // Kraj. – 1889. – 28 kwietnia (10 maja). – S. 14.
11. Lechita. Humań // Kraj. – 1885. – 23 marca (4 kwietnia). – S. 17.
12. Lechita. Humań // Kraj. – 1885. – 8 (20) grudnia. – S. 16.
13. Lechita. Humań // Kraj. – 1891. – 20 września (2 października). – S. 15.
14. Lechita. Humań // Kraj. – 1887. – 13 (25) marca. – S. 14.
15. Lechita. Humań // Kraj. – 1890. – 14 (26) września. – S. 15.
16. Lechita. Humań // Kraj. – 1888. – 5 (17) sierpnia. – S. 11.
17. Lechita. Humań // Kraj. – 1889. – 2 (14) czerwca. – S. 13.
18. Humań // Kraj. – 1886. – 9 (21) marca. – S. 15.
19. Lechita. Humań // Kraj. – 1888. – 12 (24) sierpnia. – S. 10.
20. Lechita. Humań // Kraj. – 1890. – 15 (27) czerwca. – S. 13.
21. Lechita. Humań // Kraj. – 1887. – 11 (23) grudnia. – S. 16.
22. Lechita. Humań // Kraj. – 1885. – 15 (27) grudnia. – S. 14-15.
23. Lechita. Humań // Kraj. – 1889. – 13 (29) stycznia. – S. 16.
24. Humań // Kraj. – 1890. – 9 (21) lutego. – S. 14.
25. Lechita. Humań // Kraj. – 1887. – 11 (23) stycznia. – S. 13.
26. Lechita. Humań // Kraj. – 1888. – 18 (30) marca. – S. 12.
27. Lechita. Humań // Kraj. – 1890. – 12 (24) października. – S. 15.
28. Lechita. Humań // Kraj. – 1890. – 23 listopada (5 grudnia). – S. 15.
29. Lechita. Humań // Kraj. – 1888. – 16 (28) grudnia. – S. 14.
30. Humań // Kraj. – 1896. – 3 (15) maja. – S. 20.
31. Humań // Kraj. – 1896. – 21 czerwca (8 lipca). – S. 16.
32. Ponsowy. Humań // Kraj. – 1900. – 14 (27) lipca. – S. 394-395.
33. Humań // Tygodnik Illustrowany. – 1869. – 3 lipca. – S. 4-6.
34. W. J-cki. Pieczęć pułku Humańskiego lekkiej jazdy // Tygodnik Illustrowany. – 1862. – 11 stycznia. – S. 17-18.
35. Rawita-Gawroński Fr. Humańszczyzna // Tygodnik Illustrowany. – 1899. – 9 września (28 sierpnia). – S. 723-724; 16 (4) września. – S. 747-748; 23 (11) września. – S. 767-678.
36. Bolesław z nad Dniepru. Humań // Kłosy. – 1872. – 5 (17) października. – S. 259.
37. Chłopiński E. Stepowe szlaki (dokończenie) // Kłosy. – 1880. – 30 października. – 11 listopada. – S. 315-316.
38. Jablonowski A. Z życia stowarzyszeń (Towarzystwo rolnicze Humańsko-Lipowieckie) // Kłosy Ukraińskie. – 1915. – №12. – S. 8-9.
39. Korabita. Humań i Zofijówka // Wędrowiec. – 1897. – 2 (14) sierpnia. – S. 645-646.
40. Thorzewski S. Z dziejów Humania // Praca. – 1906. – 14 stycznia. – S. 57-59; 21 stycznia. – S. 101-103; 28 stycznia. – S. 138-140; 4 lutego. – S. 179-180; 11 lutego. – S. 219-220; 18 lutego. – S. 258-260.

Васильев С. А. Польскоязычная пресса как источник исследования истории Умани

Большой потенциал для исследования истории Умани на различных этапах развития города имеет польскоязычная пресса второй половины XIX – начала XX в. На её основе могут быть довольно чётко освещены отдельные аспекты социально-экономической, культурной, религиозной и т. д. жизни в городе. Так как содержание большинства этих изданий практически не исследовано, тут открывается широкое поле деятельности для любого исследователя, который интересуется данной проблематикой.

Ключевые слова: история города, очерк истории, польскоязычная периодическая пресса, публикация.

Vasilev S. A. The polish-speaking press as research source of Uman's history

The polish-speaking press of the 2nd half of the 19th – early 20th century has great potential for study of Uman's history on different stages of city's development. The periodicals may help to clear up some aspects of social, economic, cultural and religious life of the city. Taking into consideration that the great part of those periodicals is not well studied, it gives ample scope for any researcher who is interested in this problem.

Key words: city's history, history outline, Polish-speaking periodicals, publication.